

2. Казько В. “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел”. - Мн.: Маст.літ., 1993. – 319 с. – с.21.
3. Шамякін І. Злая зорка//І.Шамякін. Збор твораў. Т.6 Мн.: Маст.літ, 2005. – 446 с. – с.117 – 118.
4. Губин Л. Вишнее око дьявола. Радуга. 1991. №10 С.15-89

Сазонаў М. А. (Мінск)

МАСТАЦКАЕ ЎВАСАБЛЕННЕ ХАРАКТАРУ ГЕРОЯ-ІРОНІКА Ў ТВОРЧАСЦІ М. І. ГАРЭЦКАГА

У нацыянальнай беларускай літаратуры сярод дастаткова вялікай колькасці мастакоў слова вылучаюцца пісьменнікі, якія ўяўляюць сабой сапраўды знакавыя фігуры, што не проста з’яўляюцца яе часткай ці уплывовым элементам, а на многія гады прадвызначылі яе далейшае станаўленне. Сёння ўжо не мае патрэбы ў доказе думка аб тым, што да такіх творцаў належыць М.І. Гарэцкі. Імкненне да наватарства, моцнае адчуванне нацыянальнай ідэі, агульная гуманістычная накіраванасць творчасці і адкрытасць для мастацкіх здабыткаў іншых, больш развітых літаратур свету, абумовілі фарміраванне вялікага пісьменніка. Для яго твораў характэрнымі з’яўляюцца тыя эстэтычныя каштоўнасці, якія амаль праз стагоддзе пасля іх напісання захавалі свежасць успрыняцця і актуальнасць закранутых праблем.

З нашага пункту гледжання, сёння адным з найбольш перспектывных накірункаў даследавання творчасці пісьменніка з’яўляецца пільнае вывучэнне характэралогіі яго твораў. Яно дазваляе вырашыць цэлы шэраг праблем сучаснага гарэцказнаўства. У прыватнасці, пры яе даследаванні ў храналагічным аспекце, мы атрымаем магчымасць прасачыць паступовае станаўленне і развіццё асноўных тэндэнцый творчай сістэмы пісьменніка. Галоўным чынам таму, што вобразная сістэма твора з’яўляецца, бадай, адным з найбольш яркіх яго бакоў, у тым сэнсе, што ён красамоўна сведчыць аб тых ці іншых рухомах аўтарскіх устаноўках і перакананнях, няхай і не заўсёды цалкам усвядомленых. У дадзеным артыкуле мы хацелі б засяродзіць увагу на станаўленні літаратурнага характару героя-іроніка як своеасаблівага маркера мастацкай сталасці аўтара і прынцыповай адкрытасці яго творчай сістэмы да мастацкіх здабыткаў іншых літаратур. У прыватнасці, нас будзе асабліва цікавіць повязь з рускай літаратурай, у прыватнасці, з творчасцю Ф.М. Дастаеўскага як аднаго з найбольш запатрабаваных з пункту гледжання мастацкай спадчыннасці пісьменнікаў. Трэба адзначыць, што праблема пераймання творчага вопыту рускага пісьменніка М.І. Гарэцкім упершыню была закранута ўжо Ант. Адамовічам ў яго “Спробе манаграфіі аб М. Гарэцкім”, што

ўяўляе сабой першую сістэматызаваную кнігу, прысвечаную творчасці аўтара.

Многія даследчыкі ўказваюць на тое, што першыя праявы творы пісьменніка адпачаткова характэрызуюцца вельмі моцнай асветніцкай зададзенасцю. Аднак, з пункту гледжання прымата эстэтычнай каштоўнасці, дадзеная канцэпцыя мастацкага светаўспрыняцця не спрыяе развіццю складанай іерархаванай сістэмы мастацкіх характараў. У апавяданнях “У лазні”, “Роднае карэнне”, “У чым яго крыўда?”, які прысвечаны даследванню псіхалогіі маладой нацыянальнай інтэлігенцыі як самастойнай грамадскай сілы на прыкладзе цэлага шэрагу “герояў-выхадцаў з сялян” [1, с. 208] мы не знойдзем праяў іроніі як элемента мастацкай сістэмы твора. Думаецца, дадзеная асаблівасць тлумачыцца тым, што іронія як эмацыйна-каштоўная ўстаноўка, па словах Т.А. Касаткінай [4], характэрызуецца своеасаблівай апазіцыйнасцю як атрыбутыўнай прыкметай. Іншымі словамі, іронія заўсёды супрацьпастаўляецца іншай каштоўнай устаноўцы, скіравана на зрынванне нейкіх поглядаў ці ўстановак, іх прыніжэнне і прафанацыю. Калі закрануць экстралітаратурныя прычыны перадумовы наяўнасці ці адсутнасці іранічнага стаўлення аўтара, а следам за ім – і яго герояў, да мастацкай рэчаіснасці твора, то трэба адзначыць, што іронія прадугледжвае наяўнасць пэўнага жыццёвага вопыту, цяжару былых памылак, які здольны надаць пісьменніку своеасаблівае маральнае права выкарыстання іроніі ў якасці супрацьпастаўлення нфатыльнай веры ў “добры свет”.

Для ранняй прозы М.І. Гарэцкага ў аспекце праблемы станаўлення літаратурнага характару героя-іроніка было ўласціва супрацьпастаўленне іроніі рамантычнаму светабачанню маладых інтэлігентаў-выхадцаў з сялян. Напрыклад, Клім Шамоўскі, галоўны герой апавядання “У лазні”, раз-пораз натыкаецца на сцяну непаразумення аднавяскоўцамі, якія ўспрымаюць яго адукаванасць вельмі насцярожана. Простым сялянам падаецца, што хлопец, як многія рабілі да яго, імкнуўся да адукацыі, каб “выбіцца ў людзі”, атрымаць магчымасць крыху вышэй падняцца па сацыяльнай лесвіцы. Рамантычныя і адарваныя ад рэчаіснасці намаганні героя па асвеце аднавяскоўцаў уласнымі сіламі паказаны аўтарам у крыху іранічным святле. Дакладней, на гэта працуе залішне хваравітая рэакцыя галоўнага героя на жарты аднавяскоўцаў: “Запанеў наш каморнік, пышан надта Клім Раманавіч, духу баіцца... А мне, мужыку, любата, - крычаў Мікіта. “Які тут чорт “запанеў!” – злаваў Клім. – Свінні, а не людзі, - думаў ён, злосны на ўсё, бадай, Мардалысава. – Я вёз дамоў кніжкі, каб чытаць ім, а яны кожны вечар <...> гуляюць у карты ў Мікітавай хаце <...>” [3, с.

50]. Але ведаючы, што дадзеныя мастацкія сітуацыі ў значнай ступені былі навеяны пісьменніку аўтабіяграфічнымі фактамі, можна зрабіць вывад аб трагічнасці дадзенай іроніі, якая, фактычна, з'яўляецца самаіроніяй пісьменніка. Такім чынам, мастацкае даследванне сацыяльнай праблемы насамрэч аказваецца спробай аўтара выяўлення ўласных раннерамантычных настрояў адносна лёгкай перабудовы жыцця на вёсцы.

Трэба адзначыць, што кожны з герояў ранніх апавяданняў пісьменніка, прысвечаных праблеме ўзаемаадносін інтэлігенцыі і народа, выступае ў якасці героя-ідэолага. Звычайна ён імкнецца ўвасобіць у рэальным жыцці нейкую ўласную канцэпцыю і, як правіла, яму ўласцівы аналітычныя здольнасці. Герой апавядання “У лазні” Клім Шамоўскі марыць аб тым, як яго аднавяскоўцы будуць жыць у чыстаце і дастатку; герой апавядання “Роднае карэнне” Архіп Лінкевіч марыць аб адзінстве навуковых уяўленняў аб навакольным свеце з аўтэнтчным народным светабачаннем. Аднак ў ранніх творах пісьменніка мы не знойдзем паўнаватарскага героя-іроніка, літаратурнага характару, не проста пабудаванага з выкарыстаннем іроніі як эмацыйна-каштоўнаснай апазіцыі якой-небудзь іншай устаноўцы, а менавіта як асновы дадзенага вобразу.

Аднак пастаяннае звяртанне пісьменніка да іроніі як мастацкага сродку ўказвае на яго адпачатковую падрыхтаванасць да засваення новых прыёмаў паказу літаратурнага характару. З цягам часу мастацкая палітра пісьменніка ўзбагачалася новымі сродкамі выяўлення вобразаў.

Трэба адзначыць, што нават праяўленне любові да радзімы ў пісьменніка атрымоўвалася як выяўленне своеасаблівай “лермантаўскай” любові [2, с. 24]. На наш погляд, гэта сведчыць аб тым, што супярэчлівыя адносіны да яе ў яго свядомасці суадносяцца са скептычным і іранічным усведамленнем недастатковасці ўласных намаганняў, накіраваных на канкрэтныя змены ў яе жыцці.

Крыху інакш прарываецца ў мастацкую тканіну іронія як светапоглядная пазіцыя ў драматызаванай аповесці “Антон”. Галоўны герой, які напрыканцы твора забівае свайго сына, спрабуе забіць зусім малую дачку і напрыканцы сам канчае жыццё самагубствам, так і застаецца адным з самых загадкавых характараў айчыннай літаратуры. Фактычна, прычына, якая пабудзіла Антона да яго ўчынку, так і засталася нязнойдзенай. І хоць напрыканцы твора аўтарам уводзяцца вобразы, якія павінны былі ўвасобіць у сабе магчымыя сацыяльныя стэрэатыпы, якія звычайна кіруюць грамадскімі меркаваннямі, сапраўдны матыў Антона застаўся таямніцай. У аповесці аўтарская іронія накіравана на ўсіх, хто намагаецца ўздзейнічаць на галоўнага

героя. У прыватнасці, супраць святароў. Такім чынам, яна атрымоўвае прынцыпова новую ролю ў творчай сістэме пісьменніка. Іронія пачынае служыць для стварэння змрочнай атмасферы: “Драматург сам раскрывае сэнс гэтага цёмнага часу: «старыя багі струпхелі, а ...новыя мала ведамы». Усеагульны крызіс згубна ўплывае на сялянскія асобы, іх простыя і неразвітыя душы пачварна дэфармуюцца пад ціскам распаўсюджаных у загінаючай знутры дзяржаве нормаў жыццядзейнасці. Бацька Антона ляснік Аўтух – горкі п'яніца і хабарнік. Нездарма яго ў п'есе неаднаразова называюць «панскім сабакам». Святар айцец Васіль - «ані ў бога, ані ў чорта» не верыць. Дзяк прызнае, праўда, што бок існуе, але задае пытанне: «...цікава – дзе ж ісцінная вера, вот што». Старцы, якія павінны славіць бога, таксама служаць мамоне: «Грэх у мех, а спасенне наверх». Антон не можа прыцяць гэты свет такім, як ён ёсць, ён пакутуе ад яго недасканаласці, упэўнены ў тым, што людзі жывуць не так, як трэба: «Нашто ж так бы даў бог?.. Ці ж так можа быць, як жа б трэба, як?». Канфлікт галоўнага героя з сацыяльным асяроддзем, дзе ён вымушаны жыць, усё больш і больш абвастраецца. Паступова оў душы Антона выпявае рашэнне сысці з гэтага свету. Думкі аб самагубстве ўсё часцей з'яўляюцца ў Жабанёнка” [5, с. 88].

Трагічная развязка твора, на наш погляд, таму і трагічная, што пераадоленне канфлікту для галоўнага героя становіцца прынцыпова немагчымым. У гэтым сэнсе аповесць “Дзве душы” становіцца якасна новым крокам на шляху станаўлення мастацкай індывідуальнасці пісьменніка. Калі для героя-іроніка характэрнай асаблівасцю з'яўляецца страта каштоўнасных арыенціраў, то ён аб'ектыўна пачынае шукаць магчымасць знайсці нейкую жыццёвую аснову, адмысловы духоўны стрыжань. У дачыненні да аповесці “Дзве душы” літаратурны характар галоўнага героя Ігната Абдзіраловіча з'яўляецца ўвасабленнем для астатніх персанажаў тых адпачаткавых патэнцыяльных магчымасцей, якія даступны толькі таму, чыя свядомасць яшчэ не пакалечана злой іроніяй. Цікава, што ўсе персанажы твора, якія з'яўляюцца ўвасабленнем тых ці іншых сацыяльных сіл, імкнуцца авалодаць свядомасцю Ігната Абдзіраловіча, быццам у гэтым для іх захоўваецца своеасаблівая магчымасць далучыцца да кола патэнцыяльных магчымасцей, якіх яны былі пазбаўлены, патрапіўшы пад уладу кола “дурной іроніі”. Сярод дадзеных персанажаў вылучаюцца капітан Гарэшка і Гаршчок. Першы з іх уяўляе сабой цікавасць як вобраз, унутраны змест якога вызначаецца спапяляючай іроніяй як каштоўнаснай пазіцыяй. Усе астатнія памкненні героя цалкам нейтралізаваныя. З гэтага пункту гледжання дастаткова заканамерным выглядае яго прыход да Ігната Абдзіраловіча за своеасаблівым пакаяннем. Але насамрэч гэта пакаянне аказваецца

жахлівай бравадай сваімі крывавамі справамі. Герой ужо сам перастае заўважаць, што ў яго свядомасці ўяўленне аб нармальных чалавечых адносінах вынішчана.

Аднак сваёй найвышэйшай праявы іронія набывае ў апошніх творах пісьменніка, напісаных у вяцкай ссылцы. Прытчападобнасць “Скарбраў жыцця” была абумоўлена імкненнем аўтара да глыбокіх абагульненняў пры асэнсаванні ўласнага жыцця і творчасці. Самаіронія пісьменніка была абумоўлена эстэтычнай устаноўкай аўтара, якая заключалася ў засяроджанасці пісьменніка на сваіх унутраных перажываннях, што не магло не адбіцца на яго творчасці.

Эстэтычныя даследзіны ўласнай свядомасці, якія адбываліся на фоне сацыяльных катаклізмаў, спрычынілі значнае паглыбленне псіхалагізму і пільную ўвагу пісьменніка да ўласнай сістэмы каштоўнасцяў. Паступова герой-апавядальнік пазбаўляецца ілюзій, звязаных з верай ў карэннае пераўтварэнне рэчаіснасці пры дапамозе творчасці. Прынамсі, пры дапамозе мастацтва слова. Нелька сказаць, каб для сусветнай літаратуры падобная сітуацыя была новай. Аднак кожны мастак здольны перажыць яе па-свойму. М.І. Гарэцкі падчас мастацкай рэфлексіі звяртаецца да самаіроніі як да сродку, які можа дапамагчы пазбавіцца ілюзій, што былі характэрныя для яго творчага светаўспрымання падчас працы над больш раннімі творамі. Але мы, бадай, акрамя аповесці “Дзве душы”, не знойдзем у яго творчасці іроніі ў ролі разбуральніцы. У сувязі з гэтым можна зрабіць вывад, што эстэтычнай сістэме пісьменніка было ўласціва іманентнае адчуванне гарманічнасці свету і жыцця.

Літаратура

1. Адамовіч Ант. Да гісторыі беларускае літаратуры. / Ант. Адамовіч. - Мн.: выдавец ІП Зміцер Колас, 2005. – 1464 с.
2. Бароўка, В.Ю. Адраджэнскія матывы ў дакастрычніцкай прозе Максіма Гарэцкага. / В.Ю. Бароўка // 1-я Гарэцкія чытанні Рэдкал.: У.М. Ліўшыц (акд. Рэд.) і інш. - Горкі, 1993. – с. 18 – 23.
3. Гарэцкі М.І. Збор твораў у 4-х т. Т. 1 Апавяданні. / М.І. Гарэцкі. – Мн.: Маст. Літ., 1984. – 446 с.
4. Касаткина, Т.А. Характерология Достоевского / Рос. акад. наук, Ин-т мировой литературы им. А.М. Горького. – М.: Специализир. изд-торг предприятие «Наследие», 1996. – 335 с.
5. Мамачкін, Дз.Л. Канфлікт і мастацкія характары ў драматургічных творах М. Гарэцкага “Антон” і “Чырвоныя ружы” / Дз.Л. Мамачкін // 1-я Гарэцкія чытанні Рэдкал.: У.М. Ліўшыц (акд. Рэд.) і інш. - Горкі, 1993. – с. 87 – 90.